

แนวทางการขยายผลแนวคิดการเกษตรแบบ 1 ไร่ 1 แสน
ของปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
Approaches for 1 Rai 100,000 Farming Concept Expansion of
Local Scholars in the Northeast Region
to Build Community Food Security

จริยาภรณ์ ปีตาทะสังข์

Chariyaporn Pitathasang

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

Faculty of Humanities and Social Sciences Buriram Rajabhat University

E-mail: Chariyaporn.pt@bru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการขยายผลแนวคิดการเกษตรแบบ 1 ไร่ 1 แสนของปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร การวิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทำการศึกษากับปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานในศูนย์เรียนรู้ 3 แห่งในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดบุรีรัมย์ และจังหวัดขอนแก่น ใช้แบบสัมภาษณ์ชนิดกึ่งโครงสร้าง การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่ม เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผลการวิจัยพบว่า เกษตรแบบ 1 ไร่ 1 แสน เป็นการผลิตแบบผสมผสานในพื้นที่ 1 ไร่ที่ให้มูลค่ามากกว่า 100,000 บาท ต่อปี แนวทางการขยายผลแนวคิดสำหรับเกษตรกรที่มีที่ดินมากกว่า 1 ไร่ นั้น ควรเข้ารับการอบรมและเรียนรู้จริงจากศูนย์ปราชญ์เพื่อให้เกษตรกรสามารถผลิตอาหารในการดำรงชีพในครัวเรือน เกื้อกูลชุมชน และสร้างรายได้หลักสู่ครอบครัว ส่วนเยาวชนและบุคคลทั่วไปที่ไม่มีที่ดินทำกิน สามารถใช้โมเดลย่อยส่วนเกษตร 1 ตารางเมตร วางระบบปลูกพืชที่จำเป็นเพื่อบริโภคในครัวเรือน จะทำให้มีผลผลิตเพื่อยังชีพและลดรายจ่ายครัวเรือนได้จริง

คำสำคัญ: 1 ไร่ 1 แสน, เกษตรประณีต, ปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน, ความมั่นคงทางอาหาร

Abstract

The objective of this research was to study the approaches for expanding the 1 rai, 100,000 farming concept of local scholars in the northeast region to build community food security. A qualitative research method was employed in this research. The study was conducted with local scholars in the northeastern region in 3 learning centers in Nakhon Ratchasima province, Buriram province, and Khon Kaen province. Semi-structured interviews, participatory observations, and focus group discussions were utilized as the data collection tools. The research results revealed that 1 rai, 100,000 farming is an integrated production in an area of 1 rai that is worth more than 100,000 baht per year. The approaches for expanding the concept for farmers with more than 1 rai of land included that the farmers should be trained and actually learned from the local scholars' center so that farmers can produce food for a living in the household, support the community, and generate the main income for their family. As for the youth and general people who do not have their own land to do their farming, they can use a reduced scale model of 1 square meter farming to set up a system for planting necessary crops for household consumption. This can help them actually produce subsistence products and reduce household expenses.

Keywords: 1 Rai, 100,000 Baht, Elaborate Farming, Local Scholars in the Northeast Region, Food Security

1. บทนำ

ความมั่นคงทางอาหาร (Food security) คือปัญหาความมั่นคงรูปแบบหนึ่งที่หลายประเทศทั่วโลกกำลังเผชิญ โดยเฉพาะประเทศกำลังพัฒนา ทั่วโลกต่างให้ความสนใจปัญหานี้เพราะกำลังทวีความรุนแรงมากขึ้นอันเนื่องจากปัญหาเศรษฐกิจระหว่างประเทศที่เกิดวิกฤติด้านพลังงาน ปัญหาด้านสภาพแวดล้อม ความแห้งแล้ง ขาดแคลนน้ำ รวมถึงความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศส่งผลให้การผลิตพืชและอาหารลดลง ราคาพืชอาหารสูงขึ้น ทำให้ประชากรที่ยากจนไม่สามารถเข้าถึงอาหารได้ (วีรลพัชร ประเสริฐศักดิ์, 2558: 1)

สำหรับประเทศไทยอาจเคยถูกเรียกว่าเป็น “อู๋ข้าว อู๋น้ำ” เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่เหมาะกับการทำเกษตรกรรม ซึ่งนอกจากจะสามารถผลิตเพื่อเลี้ยงประชากรภายในประเทศแล้วยังสามารถเลี้ยงประชาชนหรือพลเมืองของโลกอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ในอดีตเราอาจบริโภคอาหารอย่างฟุ่มเฟือยเนื่องจากประชากรยังมีไม่มาก แต่ปัจจุบันจำนวนประชากรที่มากขึ้น ทำให้ประสบปัญหาเรื่องแหล่งผลิตหรือปัจจัยการผลิตที่ยังคงมีเท่าเดิมหรือลดลง นอกจากนี้ ภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของโลกและทุกครั้งที่เกิดวิกฤติต่าง ๆ เช่น วิกฤตเศรษฐกิจ วิกฤติโรคระบาด ก็มักจะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีรายได้น้อย (เพ็ญจันทร์ รวิยะวงศ, 2563: 33) จะเห็นได้จากสถานการณ์การขาดแคลนอาหารช่วงโควิด 19 ที่ผ่านมาก็เป็นสัญญาณสะท้อนให้เห็นว่า ทั่วโลกกำลังเผชิญกับความเปราะบางของระบบความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งระบบความมั่นคงทางอาหารนี้ต้องพิจารณาใน 4 มิติ ประกอบด้วย 1) การมีปริมาณอาหารพอเพียง 2) การเข้าถึงอาหาร 3) การใช้ประโยชน์จากอาหาร และ 4) การมีเสถียรภาพด้านอาหาร (องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ : FOA, 2002: 4) จากการศึกษาของ นิติงษ์ ส่งศรีโรจน์ (2558: 16) พบว่า ครัวเรือนเกษตรภาคอีสานแม้จะมีอาหารเพียงพอต่อการบริโภค แต่มีความเสี่ยงด้านปัญหาเสถียรภาพอาหาร นั่นหมายถึง เมื่อเกิดเหตุการณ์วิกฤติอย่างกะทันหัน ไม่ว่าจะ เป็นวิกฤติเศรษฐกิจ โรคระบาด วิกฤติสภาพอากาศ ครัวเรือนจะมีภูมิคุ้มกันน้อย อันเนื่องมาจากขาดการจัดระบบไร่ นา อย่างครบวงจร เกษตรกรขาดแหล่งเรียนรู้ที่จะให้ข้อมูลทางการเกษตรเพื่อให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น

เกษตรแบบ 1 ไร่ 1 แสน เป็นการผลิตการเกษตรแบบประณีตในระดับครัวเรือนที่มีเป้าหมายเพื่อบริโภคในครอบครัวเป็นหลัก จากนั้นผลผลิตส่วนเกินจะนำไปแบ่งปันและขายให้กับคนในชุมชน และส่งไปยังตลาดนอกชุมชนสร้างรายได้ให้กับครอบครัว หากทุกครอบครัวสามารถใช้ที่ดินเพียง 1 ไร่ ทำการเกษตรในลักษณะดังกล่าวก็จะสามารถสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับครอบครัวและชุมชนได้ แนวคิดเกษตร 1 ไร่ 1 แสน เกิดขึ้นตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2550 โดยปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานจำนวน 5 คน ประกอบด้วย พ่อผาย สร้อยสระกลาง พ่อคำเตื่อง ภาษี พ่อไชยรัตน์ ชื่นศรี พ่อจันทร์ที ประทุมภา และพ่อผอง เกตุวิบูลย์ ได้ร่วมมือกันแปรความคิดของเกษตรผสมผสานแบบเกษตรประณีต 1 ไร่ ไม่ยากจน ไปสู่การปฏิบัติที่สามารถรับรองผลได้ เป็นการบริหารจัดการที่ดินในพื้นที่ 1 ไร่ ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ลดข้อจำกัดของเกษตรกรที่มีที่ดินทำกินน้อยให้ใช้ประโยชน์จากที่ดินทำกินของตนให้มากที่สุด และตั้งเป้าหมายรายได้ที่เกษตรกรจะได้รับ เพื่อกระตุ้นให้

เกษตรกรสนใจนำไปปฏิบัติในพื้นที่ของตน แนวคิดดังกล่าวนี้ได้รับความสนใจจากนักวิชาการ นักธุรกิจและองค์กรพัฒนาจนเป็นต้นแบบขยายผลต่อไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ในชื่อที่แตกต่างกัน เช่น “แปลงนา 1 ไร่ ได้ 1 แสน” “ทำ 1 ไร่ ได้ 1 แสน” “ไร่นาสวนผสม 1 ไร่ ได้ 1 แสน” และ “ชาวนาอัจฉริยะ 1 ไร่ 1 แสน” (อภิชาติ ศรีสอาด และทรงพล น้อยบัวพิมพ์, 2556: 28 และ ปกรณ์ม ทับเที่ยง, 2558: 1) แนวคิดนี้จึงเป็นรูปแบบการทำการเกษตรที่วัดผลในทาง เศรษฐกิจได้ และเป็นทางออกที่สำคัญของการแก้ปัญหาความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยเฉพาะในสถานการณ์วิกฤติ และควรได้มีการขยายผลไปยังระดับบุคคล ครัวเรือนให้ กว้างขวางขึ้น

จากปรากฏการณ์และคุณประโยชน์ของแนวคิดเกษตร 1 ไร่ 1 แสน ดังกล่าว ข้างต้น ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญที่จะต้องมีการศึกษาวิธีทำเกษตรแบบ 1 ไร่ 1 แสน และ แนวทางการขยายผลแนวคิดเกษตร แบบ 1 ไร่ 1 แสน ของปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานไปยัง ครัวเรือนเกษตรกรอีสาน การศึกษานี้จะทำให้เกิดการรวบรวมองค์ความรู้ด้านเกษตรกรรม รูปแบบ 1 ไร่ 1 แสน อย่างเป็นระบบ และจะเป็นประโยชน์ในการเผยแพร่ความรู้ การศึกษา ต่อยอด และสามารถนำแนวคิดเกษตร 1 ไร่ 1 แสน ไปประยุกต์ใช้เพื่อสร้างความมั่นคงทาง อาหารและการพัฒนาชุมชนต่อไป

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาแนวทางการขยายผลแนวคิดการเกษตรแบบ 1 ไร่ 1 แสน ของปราชญ์ ชาวบ้านภาคอีสาน เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทั้งนี้ผู้วิจัยเก็บ รวบรวมข้อมูลจากปราชญ์ชาวบ้าน 3 คน ในศูนย์ปราชญ์ 3 แห่ง จาก 3 จังหวัด ได้แก่ 1) พ่อจันทร์ที ประทุมภา ศูนย์ปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดนครราชสีมา 2) พ่อผอง เกตุวิบูลย์ ศูนย์ปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดขอนแก่น และ 3) พ่อไชยรัตน์ ชื่นศรี ศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดบุรีรัมย์

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย 1) แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) ชนิดกึ่งโครงสร้าง (Semi-structure Interview Guideline) ใช้สำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับปราชญ์ชาวบ้าน 2) แบบสังเกต (Observation Guide) โดยใช้ วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยได้สังเกต แล้วจดบันทึก

รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมบริเวณศูนย์ปราชญ์ เขียนแผนผังการใช้ประโยชน์จากที่ดินในแปลงสาธิต 1 ไร่ บันทึกจำนวนพันธุ์พืช สัตว์ ปลา ในแปลงสาธิต 1 ไร่ และกิจกรรมการผลิตอื่น ๆ ที่ปราชญ์ชาวบ้านดำเนินการในพื้นที่ 1 ไร่ นอกจากนี้ผู้วิจัยและผู้ให้ข้อมูลยังได้ร่วมกันสร้างแบบบันทึกข้อมูลผลผลิต ต้นทุน รายรับและค่าใช้จ่ายทั้งหมดที่เกิดขึ้นในพื้นที่แปลงสาธิต 1 ไร่ 1 แสน เป็นระยะเวลา 1 ปี 3) แนวทางการสนทนากลุ่ม (Focus Group Guideline) เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการสนทนากลุ่มกับปราชญ์ชาวบ้าน เกี่ยวกับแนวทางการขยายผลแนวคิด 1 ไร่ 1 แสน และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการสรุปผลการวิจัย โดยได้ดำเนินการสนทนากลุ่มย่อยในการประชุมเยือนถิ่นแผ่นดินปราชญ์ครั้งที่ 4 (วันที่ 15 ธันวาคม 2559) ณ ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงทุ่งเมืองทอง บ้านตามา ตำบลชุมแสง อำเภอเสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ มีปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานร่วมให้ข้อเสนอแนะประกอบด้วย พ่อจันทร์ที ประทุมภา พ่อคำเตื่อง ภาษี พ่อไพรัตน์ ชื่นศรี นายคำนึ่ง เจริญศิริ นายเจริญ สุขวิบูลย์ (นายก อบต.โคกกลาง อำเภอลำปลายมาศ) และนายธวัชชัย สุรัตน์ (นุกลง บ้านดินภูเขาไฟ)

การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยจัดระบบข้อมูล จัดประเภท แยกแยะหมวดหมู่ข้อมูลตามประเด็นการวิจัย ใช้หลักการวิเคราะห์เปรียบเทียบ วิเคราะห์องค์ประกอบ วิเคราะห์ความเป็นเหตุและผล อีกทั้งมีการตีความเบื้องต้นโดยใช้แนวคิดที่มีอยู่เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ และใช้วิธีการวิเคราะห์แบบอุปมาน (Induction Method) ตีความจากข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นหรือจากปรากฏการณ์ในพื้นที่แล้วนำมาวิเคราะห์และสรุปเป็นกฎเกณฑ์และเขียนรายงาน

4. สรุปผลการศึกษา

4.1 องค์ความรู้เกี่ยวกับเกษตร 1 ไร่ 1 แสน

แนวคิดเกษตร 1 ไร่ 1 แสน เป็นแนวคิดการจัดการที่ดิน 1 ไร่ ให้ใช้ประโยชน์สูงสุด เลี้ยงตัวเองได้ตั้งแต่ปีแรกที่ลงมือทำ คำนวณมูลค่าผลผลิตได้ไม่น้อยกว่า 100,000 บาท ต่อปี เป็นการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมี เน้นปลูกพืชผสมผสานที่เกื้อกูลกันไม่ต่ำกว่า 20 ชนิด ที่ให้ผลผลิตทั้งในระยะสั้นและระยะยาวสำหรับบริโภคในครัวเรือน รวมถึงปลูกไม้ยืนต้นคือยางนา เพื่อเป็นบ้านาณูชีวิตร ชนิดของพันธุ์พืชและสัตว์ขึ้นอยู่กับความถนัดของเกษตรกร สภาพแวดล้อมท้องถิ่น และการนำไปใช้ประโยชน์ โดยจะต้องมีสระน้ำอย่างน้อย 1 งาน ขุดสระลึก 3 เมตร เพื่อกักเก็บน้ำไว้ได้ตลอดทั้งปีและเลี้ยงปลาหลากหลายชนิดเป็นอาหาร และจำหน่ายในชุมชน จากการบันทึกข้อมูลรายรับ-รายจ่ายตลอดทั้งปีของแปลงสาธิตเกษตร

ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพ พืชตระกูลถั่วหรือใช้ต้นสาบเสือ ไม่ใช่ปุ๋ยเคมีหรือสารเคมี เพื่อให้สัตว์จำพวกไส้เดือนที่ช่วยบำรุงดินอาศัยอยู่ได้ 2) ความรู้เรื่องการวางแผนออกแบบ และจัดสรรพื้นที่ 1 ไร่ ให้เหมาะสม โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ สระน้ำ ผักสวนครัว ไม้ยืนต้น และพืชที่ทำรายได้ เช่น ไม้ผลหรือกล้วยไม้ 3) ความรู้เกี่ยวกับจำนวนและชนิดของ พืชและสัตว์เพื่อให้การผลิตเกื้อกูลกัน เช่น การเลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลาโตเร็ว ปลานิล ปลาดุก ปลอ่ยปู กุ้ง หอยจูด หอยโข่ง เลี้ยงเป็ด ไก่ กบ หมู วัว นำมูลสัตว์มาทำเป็นปุ๋ยคอกได้ การปลูกพืชในระดับยอดที่แตกต่างกัน การปลูกต้นไม้ที่แน่นเกินไปแสงไม่พอทำให้ต้นไม้เติบโตช้า ต้องทำการตัดแต่งกิ่งหรือย้ายต้นไม้ไปอยู่ในที่เหมาะสม และต้องปลูกไม้ยืนต้นที่มูลค่าให้ประโยชน์ในอนาคต เช่น ยางนา ประดู่ เป็นต้น พ่อไพรัตน์ ชื่นศรี อธิบายว่า “ทั้งต้นไม้ ผัก ปลา สำคัญหมดทุกอย่าง คืออะไรกินได้เอามาปลูก อะไรกินได้เอามาเลี้ยง ที่สำคัญคือต้องปลูกไม้ยืนต้นอย่างยางนา เพื่อเป็นประโยชน์ในระยะยาว ทั้งจะเป็นไม้สร้างบ้าน ทั้งช่วยลดโลกร้อนก็ได้ ที่เราพูดกันว่า ยางนามีค่าดังทอง ต้องให้ความคิดนี้ขยายผลออกไปด้วย คนจะเห็นความสำคัญของไม้ยางนาเพิ่มขึ้น”

ส่วนองค์ความรู้เกี่ยวกับปรัชญาการออมเพื่อความยั่งยืนของเกษตรกรประณีต 1 ไร่ ตามแนวทางของปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน ประกอบด้วย “การออมดิน ออมน้ำ ออมต้นไม้ และออมภูมิปัญญา” การออมดิน คือ การสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ดินด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด น้ำหมักชีวภาพ การคลุมดิน เป็นต้น การออมน้ำ หมายถึง การกักเก็บน้ำไว้ใช้ด้วยวิธีการที่เหมาะสม เช่น การขุดบ่อน้ำตื้น ขุดสระเก็บน้ำ หรือเจาะบาดาลไว้ในที่ดิน 1 ไร่ การออมต้นไม้ หมายถึง การปลูกพืชที่หลากหลาย ให้มีพืชทั้งระยะสั้น ระยะปานกลาง ระยะยาว จนถึงพืชบ้านาณูชีวิตของเกษตรกร เพื่อสร้างรายได้ที่หลากหลาย เช่น รายได้รายวัน รายเดือน และรายปี การออมภูมิปัญญา หมายถึง การสั่งสมความรู้จากการเรียนรู้ การศึกษา การพิจารณาให้รู้เหตุและผล รวมถึงการลงมือปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ จะทำให้เกษตรกรได้เพิ่มพูนทักษะทางปัญญา สามารถแก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิตได้ โดยพ่อจันทร์ที ประทุมภา กล่าวว่า “เกษตรกรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียงเท่านั้นที่จะช่วยเกษตรกรรายย่อยได้ นอกจากนี้ยังต้องมุ่งเน้นเสริมแนวคิดของปราชญ์ ได้แก่ การออมดิน ออมน้ำ ออมต้นไม้ และออมภูมิปัญญา ควบคู่ไปกับแนวคิดใหม่ ๆ เนื่องจากการออมทั้ง 4 นำไปสู่ความยั่งยืนของการเกษตร”

4.2 แนวทางการขยายผลแนวคิดสำหรับเกษตรกรที่มีที่ดินมากกว่า 1 ไร่

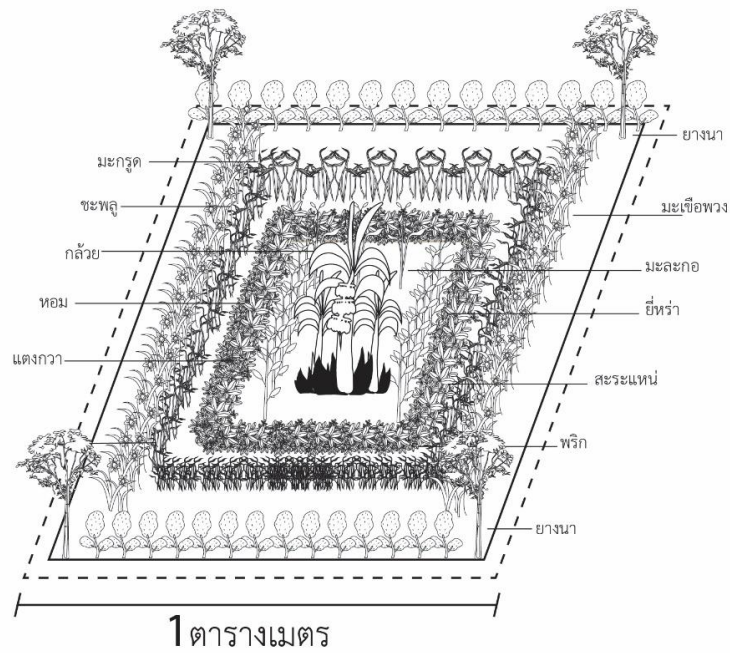
จากการสนทนากลุ่มร่วมกันของปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน ได้เสนอแนวทางการขยายผลแนวคิดเกษตรแบบ 1 ไร่ 1 แสน เพื่อให้ประสบความสำเร็จ มีดังนี้

- 1) ยึดหลักการทำเกษตรผสมผสาน โดยน้อมนำแนวคิดการเกษตรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินงาน แล้วจึงเสริมด้วยแนวคิดของปราชญ์ชาวบ้าน การออมดิน ออมน้ำ ออมต้นไม้ และออมภูมิปัญญา
- 2) สร้างปราชญ์ชาวบ้านรุ่นใหม่เพื่อเป็นต้นแบบให้ผู้ที่สนใจที่อายุน้อย เกิดแรงบันดาลใจในการทำการเกษตรให้ประสบความสำเร็จ
- 3) กำหนดหลักสูตรที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย เช่น หลักสูตรสำหรับเกษตรกร หลักสูตรสำหรับข้าราชการเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ หลักสูตรสำหรับเยาวชนหรือคนเมือง เป็นต้น
- 4) การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่ทำให้ได้ผู้ที่มีความสนใจจริงช่วยให้เกษตรกร และเจ้าหน้าที่ที่ต้องการขยายผลต่อสามารถปฏิบัติได้จริง
- 5) ประเมินความคาดหวังของผู้เข้าร่วมอบรมก่อนการอบรม และชี้แจงเป้าหมายของการฝึกอบรมให้ชัดเจนจัดการอบรมตามหลักสูตรโดยให้ฝึกปฏิบัติในศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน ใช้หลักธรรมทางศาสนาระหว่างการฝึกอบรม
- 6) สรุบทบทเรียนและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประจำวัน และสรุบทบทเรียนเมื่อจบหลักสูตร
- 7) มีการประเมินผลการอบรม ทั้งการประเมินตนเองและการประเมินการฝึกอบรม
- 8) ติดตามและประเมินผลหลังเข้าอบรมทั้งการประเมินความรู้ การปรับเปลี่ยนแนวคิด และการนำไปปฏิบัติจริง
- 9) สร้างสื่อหรือนวัตกรรมเพื่อขยายผลแนวคิดสำหรับช่องทางการสื่อสารอื่น ๆ วิธีการถ่ายทอดแนวความคิดเกษตร 1 ไร่ 1 แสน จำเป็นต้องใช้การลงมือทำ การสาธิต และการปลูกฝังความรู้เรื่องเกษตรผสมผสาน ดังนั้นควรต้องเพิ่มแนวทางการถ่ายทอดเพื่อให้เข้าถึงคนได้มากขึ้น
- 10) ควรผลักดันแนวคิดเกษตร 1 ไร่ 1 แสน เชื่อมโยงสู่นโยบายของหน่วยงานภาคีเครือข่ายหรือหน่วยงานอื่น ๆ โดยเฉพาะการกำหนดให้เป็นนโยบายของจังหวัด ตัวอย่างเช่นนโยบายของจังหวัดบุรีรัมย์มีการจัดตั้ง “เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านขับเคลื่อนบุรีรัมย์เมืองน่าอยู่” เป็นต้น

4.3 แนวทางการขยายผลแนวคิดสำหรับครัวเรือนไม่มีที่ดินทำกิน

เกษตรกร 1 ไร่ 1 แสน เป็นเกษตรกรประณีตอย่างหนึ่ง ซึ่งเกษตรกรที่มีที่ดินทำกิน 1 ไร่ขึ้นไป จึงจะสามารถดำเนินกิจกรรมตามต้นแบบแนวคิดนั้นได้ ดังนั้นเพื่อขยายผลแนวคิดออกไปยังเยาวชน คนเมือง ผู้ที่ยังไม่มีที่ดินทำกินให้ได้มีอาหารปลอดภัยบริโภคในครัวเรือน ประชาชนชาวบ้านภาคอีสานจึงร่วมกันออกแบบย่อส่วนเกษตรกรประณีต 1 ไร่ ให้เป็นเกษตรกรประณีต 1 ตารางเมตร ใช้พื้นที่เพียง 1 ตารางเมตร ทำให้ได้ผลผลิตที่จำเป็นในการบริโภค ได้อาหารปลอดภัยและลดรายจ่ายในครอบครัว ซึ่งพ่อผอง เกตุพิบูลย์ เล่าว่า “เกษตรกร 1 ตารางเมตรนี้ทำได้จริง โดยเริ่มจากคิดว่าจะทำอย่างไรจึงจะให้พื้นที่น้อย ๆ เกิดประโยชน์สูงสุด ชั้นแรกก็สำรวจพื้นที่ที่มีอยู่ สำรวจทรัพยากรที่มีอยู่ เช่น ทิศทางแสง วัสดุคิบและทุนทรัพย์ แล้วร่างแบบลงในกระดาษว่าจะปลูกอย่างไรให้ได้ความหลากหลายในพื้นที่นั้น แล้วจึงลงมือปฏิบัติ ในพื้นที่ 1 ตารางเมตร ถ้าวางระบบดี จะสามารถปลูกพืชได้ไม่ต่ำกว่า 35 ชนิด โดยเลียนแบบป่าธรรมชาติ ซึ่งพืชจะเกื้อกูลกันโดยไม่แย่งอาหารกัน โดยเราจะขุดหลุมปลูกกล้วยไม้ตรงกลาง และปลูกผักสวนครัว เช่น ชะพลู มะเขือพวง มะเขือเทศ ยี่หระ กล้วย ขมิ้น โหระพา หอม สะระแหน่ มะกรูด มะละกอ มันเทศ พลูดาว แดงกวา และพริก ในบริเวณเดียวกัน สามารถรดน้ำใส่ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ได้พร้อม ๆ กัน ในเวลาเดียวกัน ถ้ามีกล้วย กล้วยจะเป็นพี่เลี้ยงให้ร่มเงา และเก็บความชื้นไว้ให้กับพืชอื่น ๆ”

เกษตรกร 1 ตารางเมตร ของแต่ละครัวเรือนอาจมีรูปแบบไม่เหมือนกัน แต่ให้ยึดหลักการของการออมทั้ง 4 (ออมดิน ออมน้ำ ออมต้นไม้ ออมภูมิปัญญา) และเน้นปลูกพืชที่กินในชีวิตประจำวัน รูปแบบของแปลงอาจปลูกกล้วยไม้ตรงกลางเพื่อเก็บกักน้ำให้ความชุ่มชื้น ปลูกมะละกอเป็นทั้งผักผลไม้ มีทั้งผักที่เป็นสมุนไพร ผักใช้ประกอบอาหารและทานสด มะกรูด ชะพลู มะเขือพวง มะเขือเทศ ยี่หระ กล้วย ขมิ้น โหระพา หอม สะระแหน่ มันเทศ พลูดาว แดงกวา พริก และที่สำคัญมีกล้วยนาปลูกไว้มุมแปลง เมื่อโตขึ้นได้ย้ายออกไปให้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจในอนาคต รูปแบบเกษตรกร 1 ตารางเมตร ของประชาชนชาวบ้านภาคอีสาน มีลักษณะดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 โมเดลเกษตร 1 ตารางเมตรของปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน

ภาพที่ 3 ดัดแปลงแนวคิดจาก 1 ไร่ เป็นเกษตร 1 ตารางเมตร ของพ่อผอง เกตุพิบูลย์

5. อภิปรายผลการวิจัย

ข้อค้นพบจากผลการศึกษาเกี่ยวกับการทำเกษตรแบบ 1 ไร่ 1 แสน ของประชาชนชาวบ้านภาคอีสาน พบว่า ผลที่เกิดขึ้นจากการทำการเกษตรประณีตแบบ 1 ไร่ 1 แสน ที่เป็นรูปธรรมที่สุด คือ ทำให้ครอบครัวมีอาหารที่หลากหลายไว้บริโภคได้ตลอดทั้งปี ทั้งสัตว์ พืช ผัก ผลไม้ สมุนไพร ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นว่าการวางแผนจัดการพื้นที่เพียง 1 ไร่อย่างเป็นระบบก็สามารถสร้างความมั่นคงทางอาหารให้แก่ครัวเรือนและชุมชนได้ แม้ในสภาวะวิกฤติเศรษฐกิจหรือโรคระบาด ครัวเรือนที่ทำการเกษตรประณีต 1 ไร่ จะสามารถมีอาหารเลี้ยงดูตนเองได้ตลอดปีและจะเพิ่มพูนยิ่งขึ้นเมื่อเวลาผ่านไป เนื่องจากการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์รวมถึงความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำระบบนิเวศที่ดีขึ้น รวมถึงไม่ย่ำตันอื่น ๆ ซึ่งจะประโยชน์ในระยะยาว ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Marisol Smith & Simon Maxwell (1992: 39) อธิบายว่า ระดับครัวเรือนสามารถสร้างความมั่นคงทางอาหารได้โดยการใช้ศักยภาพในการผลิตอาหารปลอดภัยให้ได้ปริมาณสม่ำเสมอ นำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งยังส่งผลกระทบต่อบริบทแวดล้อมอื่น ๆ ของการพัฒนา การลดปัญหาความยากจน ป้องกันสถานการณ์ความเสี่ยงความเปราะบาง เกิดการพึ่งพาตนเองและการพัฒนาชุมชน

ข้อค้นพบอีกประการหนึ่งคือ ผู้ที่ทำเกษตรแบบ 1 ไร่ 1 แสน จะเกิดการเรียนรู้ความสุข 4 มิติ ได้แก่ 1) ความสุขทางกาย คือการมีสุขภาพแข็งแรงจากการทำงานเกษตร ได้ออกกำลังกายทุกวันอยู่กับสภาพแวดล้อมที่สะอาดเป็นธรรมชาติ และรับประทานอาหารปลอดภัย 2) ความสุขทางใจ เกษตรกรมีความสุขจากการเห็นต้นไม้ สัตว์ต่าง ๆ เจริญเติบโตขึ้นทุกวัน เห็นความสำเร็จจากการลงมือทำงานเกิดความภาคภูมิใจในตนเอง ต้นไม้ใหญ่ก็เกิดเป็นร่มเงา ทำให้ได้พักผ่อนหย่อนใจ 3) มิติครอบครัว การทำเกษตรใช้แรงงานคนในครอบครัว สมาชิกได้ใกล้ชิดพึ่งพากัน ได้ทำงานร่วมกัน รักเข้าใจ มีความสามัคคีต่อกัน ครัวเรือนสามารถจัดการอาหารได้อย่างพอเพียง มีอาหารตลอดทั้งปีจนเป็นความมั่นคงทางอาหาร ไปจนถึงมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการขายผลผลิตให้เพื่อนบ้าน 4) มิติของสังคม เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในด้านการเกษตรได้ดำเนินชีวิตเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ชุมชน ทำให้เพื่อนบ้านได้เรียนรู้และสร้างแรงบันดาลใจให้กับชุมชน และยังสร้างอาหารให้กับชุมชนอีกด้วย

ความสุข 4 มิติดังกล่าวข้างต้นที่ได้จากการทำเกษตร 1 ไร่ 1 แสน เป็นไปตามหลักการของการทำเกษตรอินทรีย์และการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกร เนื่องจาก

เกษตรแบบ 1 ไร่ 1 แสน สอดคล้องกับหลักการสำคัญ 4 ข้อของเกษตรอินทรีย์ (อภิชาติ ศรีสอาด และทรงพล น้อยบัวพิมพ์, 2556: 7) คือ 1) หลักการด้านสุขภาพ คือการส่งเสริมสุขภาพอย่างเป็นองค์รวม 2) ด้านนิเวศวิทยา การผลิตการเกษตรจะต้องสอดคล้องกับวิถีแห่งธรรมชาติ และช่วยทำให้ระบบและวัฏจักรธรรมชาติเพิ่มพูนและยั่งยืนมากขึ้น 3) ด้านความเป็นธรรม การเคารพความเท่าเทียมและการมีส่วนร่วมในการปกป้องพิทักษ์โลกที่เราอาศัยอยู่ ทั้งในระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง และระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และ 4) การดูแลเอาใจใส่นั้นคือการบริหารจัดการควรดำเนินการอย่างระมัดระวังและรับผิดชอบต่อ เพื่อปกป้องสุขภาพและความเป็นอยู่ของผู้คนทั้งในปัจจุบันและอนาคต ส่วนงานของนิติพงษ์ ส่งศรีโรจน์ (2558: 17) ก็ชี้ให้เห็นว่าครัวเรือนเกษตรกรในภาคอีสานมีความเสี่ยงด้านเสถียรภาพอาหาร อันเนื่องมาจากขาดการจัดการระบบไร่นาและเกษตรกรขาดแหล่งเรียนรู้เพื่อให้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น หากในชุมชนมีเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบ 1 ไร่ 1 แสน จะกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ให้ชุมชนมีภูมิคุ้มกันที่ดีได้

สำหรับแนวทางการขยายผลโมเดลเกษตร 1 ตารางเมตร ไปยังกลุ่มเยาวชนคนเมือง หรือผู้ที่ไม่มีที่ดินทำกินนั้น เป้าหมายของการขยายผลแนวทางนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นการส่งเสริมให้เยาวชนและประชาชนได้ทดลองทำเกษตรขนาดเล็กเสียก่อน เมื่อสามารถจัดการพื้นที่ขนาดเล็กได้แล้วก็อาจขยายพื้นที่เกษตรออกไป จาก 1 ตารางเมตร ไปเป็น 1 ตารางวา ซึ่งการขยายพื้นที่ออกไปเพียงเท่านี้ก็ยังสามารถผลิตพืชผักไว้บริโภคได้เป็น 2 เท่าแล้ว ดังนั้น การทำเกษตร 1 ตารางเมตรจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาศักยภาพและความสามารถในการบริหารจัดการพื้นที่เล็ก ๆ สำหรับคนทุกเพศทุกวัย ปริมาณพืชผักที่ได้จากแปลงขนาดเล็กของครอบครัวนั้นก็มีส่วนช่วยลดรายจ่ายในครัวเรือนได้มาก และครัวเรือนยังมั่นใจว่าได้รับประทานพืชผักที่มีความปลอดภัยทุกวัน ดังนั้น การมีแปลงเกษตร 1 ตารางเมตรก็ช่วยให้ทุกคนเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ สอดคล้องกับแนวคิดของกรมการเกษตร สหรัฐอเมริกา (United States Department of Agriculture : USDA. 1996: 58) อธิบายว่า ความมั่นคงทางอาหารจะเกิดขึ้นได้เมื่อสมาชิกในครอบครัวทั้งหมดสามารถเข้าถึงอาหารอย่างเพียงพอ ปลอดภัยในทุกเวลา และดำเนินการได้เองเพื่อความมีสุขภาวะที่ดี

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาคราชการหรือหน่วยงานการศึกษาควรพัฒนาแนวคิดและวิธีการปฏิบัติของเกษตร 1 ไร่ 1 แสน ภายใต้สภาพภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ

บริบทท้องถิ่นที่แตกต่างกัน และขยายผลความสำเร็จของโมเดลต่าง ๆ ไปยังเกษตรกรในแต่ละท้องถิ่น เพื่อให้เกษตรกรสามารถปฏิบัติได้จริงตามต้นแบบที่เหมาะสม ซึ่งจะทำให้แต่ละชุมชนมีแหล่งอาหารที่ปลอดภัย เข้าถึงได้ง่าย มีความยั่งยืนได้ แม้มีวิถีชีวิตต่าง ๆ เกิดขึ้น

2. ควรมีการขยายแนวคิดเกษตร 1 ตารางเมตร ไปยังสถานศึกษาอย่างกว้างขวาง เนื่องจากเกษตร 1 ตารางเมตร เป็นการทำเกษตรแบบง่าย โดยที่บุคคลทุกเพศทุกวัยสามารถปฏิบัติตามได้ ดังนั้น ควรส่งเสริมให้นักเรียนและเยาวชนนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ซึ่งนอกจากช่วยลดรายจ่ายในครัวเรือนแล้วยังมีผลผลิตที่ปลอดภัยสำหรับสมาชิกในครอบครัวอีกด้วย

6.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาวิจัยการทำเกษตรแบบ 1 ไร่ 1 แสน ในกลุ่มเกษตรกรทั่วไปที่ได้นำแนวคิดจากปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานไปปฏิบัติ เพื่อสรุปบทเรียนความสำเร็จ ปัญหา และอุปสรรคของกลุ่มเกษตรกรที่ไม่ใช่ปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งอาจทำให้ได้ข้อมูลที่แตกต่างและเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- นิติพงษ์ ส่งศรีโรจน์. (2558). ความมั่นคงทางอาหารและความสามารถในการจัดการครัวเรือนของเกษตรกรในเขตพื้นที่สำนักงานการปฏิรูปที่ดิน จังหวัดมหาสารคาม. *วารสารพัฒนบริหารศาสตร์*, 55 (1), 1-25.
- ปกรณัม ทับเที่ยง. (2558). มหาวิทยาลัยบดินทร์นา ชานาอัจฉริยะ 1 ไร่ 1 แสน. กรุงเทพฯ: โปสต์บุ๊กส์.
- ผาย สร้อยสระกลาง และคณะ. (ม.ป.ป.). *โครงการวิจัยและพัฒนาเกษตรกรรมอย่างประณีต 1 ไร่*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เพ็ญจันทร์ รวิระวงศ. (2563). ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนเกษตรกรในจังหวัดน่าน. *วารสารบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ ราชมงคลล้านนา*, 8 (1), 25-36.
- วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์. (2558). *แนวคิดและค่านิยมของความมั่นคงทางอาหาร*. คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อภิชาติ ศรีสอาด และทรงพล น้อยบัวพิมพ์. (2556). *ต้นแบบและวิถีคิด ไร่นาสวนผสม 1 ไร่ 1 แสน*. กรุงเทพฯ: นาคาอินเตอร์มีเดีย.

- FAO. (2002). **The State of Food Insecurity in the World**. World Food Summit 1996. Food and Agricultural Organization. <http://www.fao.org/wfs>
- Marisol Smith & Simon Maxwell. (1992). **Household Food Security: A Conceptual Indicators, and Measurements**. A Technical Review. http://web.ifad.org/gender/tools/hfs/hfspub/hfs_3.pdf
- USDA. (1996). **Food Security in the United States: Measuring Household Food Security**. United States Department of Agriculture.